

TOPONÍMIA I ANTROPONÍMIA IL·LICITANA EN «EL ROSARI DE L'AURORA», UN CONTE DE PERE IBARRA I RUIZ

Joan CASTAÑO I GARCIA

I.— INTRODUCCIÓ

La important tasca investigadora desenvolupada pel cronista i arxiver il·licità Pere Ibarra i Ruiz (Elx, 1858-1934)¹ al llarg de tota la seua existència, pot classificar-se en diversos apartats segons la matèria estudiada o l'activitat concreta portada a terme al respecte. Excavacions arqueològiques, creacions artístiques, tasques de cronista i arxiver, investigacions històriques i recopilacions de materials documentals, podrien ser, a grans trets, els epígrafs més destacats d'aquesta impressionant obra.

Les nombroses publicacions d'Ibarra se centren, fonamentalment, en treballs d'investigació i/o divulgació de la història, els costums, les festes i les tradicions d'Elx. En conjunt, han estat localitzades unes 24 obres de certa extensió —entre llibres i opuscles— i uns 300 articles apareguts en la premsa il·licitana i en altres revistes i butlletins de les diverses acadèmies y societats culturals de les quals Ibarra era membre actiu.

Per altra banda, el nostre personatge posà especial interès en la recollida, ordenació i conservació de qualssevol papers relacionats amb Elx que —manuscrits i impresos— caigueren en les seues mas i amb els que formà col·leccions com les titulades *Tesoro Histórico*, *Papeles curiosos*, *Cró-*

(1) Algunes dades sobre la vida i l'obra de Pere Ibarra i Ruiz poden veure's en Antonio AGULLÓ SOLER. *Ibarra o la llaboriositat*. Elx. Col. «Illice (Segunda época)», núm. 7, 1951, pp. 29-39. També com a preàmbul de l'edició facsímil de la *Historia de Elche* d'Ibarra. Elx. Ed. M. Pastor, col. «Papers d'Elx», núm. 1, 1982, pp. VII-XV. THE HISPANIC SOCIETY OF AMERICA. *Autobiografía* (Qüestionari biogràfic contestat pel mateix Ibarra). (S.11.. s.d.: 1930?). Alejandro RAMOS FOLQUÉS, *Historia de Elche*. Elx, 1970, p. 594. Del mateix autor, *Pere Ibarra y Ruiz. Biografía*. Elx. Ed. Casino d'Elx, 1978. Rafael NAVARRO MALLEBRERA i Manuela ANDREU PUJALTE. *Catálogo de manuscritos de Pedro Ibarra y Ruiz*. Elx. Ed. Ajuntament d'Elx, 1978. Joan CASTAÑO GARCIA. *Ilicitanos en la historia*. Elx. Ed. Radio Elche, col. «Calendura», núm. 1, 1987, pp. 183-187. També del mateix autor «L'obra valenciana de Pere Ibarra i Ruiz (Elx, 1858-1934)». *Miscel·lània Joan Bastardas*. P.A.M., col. «Estudis de Llengua i Literatura catalanes», núm. XIX, pp. 247-264.

nicas illicitanas, Varios, etc. Aquests volums es conserven en l'Arxiu Municipal d'Elx on va ser depositat —segons la seua pròpia voluntat— tot el seu museu i biblioteca, i formen un valuós fons documental per a l'estudi de la història d'Elx.

En algunes ocasions, molt poques, deixà Pere Ibarra el camp de la investigació per entrar, difícilment segons ell mateix ens confessa, en l'àmbit purament literari². Tanmateix, ni tan sols en aqueixes comptades vegades oblidà analitzar la personalitat dels il·licitans. És per això que els articles o escrits literaris resulten de tipus costumista. En ells, amb pinzellades clares i no exemptes d'humor, es reflecteixen alguns aspectes de la vida d'Elx dels últims anys del segle XIX i primers del XX.

II.— «EL ROSARI DE L'AURORA»

Entre els esmentats treballs literaris d'Ibarra, cal destacar el conte titulat *El Rosari de l'Aurora. Cuento que té molt d'història o història que té molt de cuento*. Es tracta, com ja hem assenyalat, d'una narració costumista que també destaca per estar redactada en català quan la major part de la seua producció bibliogràfica està feta en castellà. *El Rosari...* fou premiat en l'any 1920 en el concurs convocat per la societat cultural il·licitana *Coro Clavé*. Concur al qual es presentà aquest treball sota el lema d'*Un rató d'arxiu*. El conte fou publicat en el 1921, dins la col·lecció «Illice» amb altres relats literaris premiats en els Jocs Florals celebrats a Elx en el mateix any 20³.

El Rosari... ens mostra, de manera prou simple, l'existència a Elx, en una època que pot datar-se al regnat d'Isabel II, de tres petites processons anomenades rosari de l'aurora per eixir cantant les seues oracions de matinada. I, a banda d'una descripció prou precisa dels elements humans i materials que les constituïen, les esglésies d'on ixien i, fins i tot, els carrers per on desfilaven, la narració ens mostra les diferències existents entre els seus components per ser uns d'ideologia liberal i altres de conservadora. El desenllaç, motivat per una gran brega de tipus polític, vol explicar, no sabem si amb exactitud o mitjançant una invenció d'Ibarra, —permesa pel caràcter literari del relat—, l'expressió popular d'*acabar com el rosari de l'aurora*.

D'altra banda, l'acció del conte, i això és el que ens interessa, queda fixada per nombroses cites de llocs i carrers concrets d'Elx, per mencions de personatges il·licitans —bé pel seu nom, bé pel malnom—, així com per situacions sobradament conegudes en la població. Ens trobem per tant davant d'un relat que ens situa entre la realitat i la ficció. És per tot això que ens ha semblat d'interés recollir i classificar totes aquestes cites com una petita aportació a l'estudi de la toponímia i l'antroponímia il·licitana de la segona meitat del segle XIX.

III.— TOPONÍMIA.

Dins dels topònims utilitzats per Ibarra en *El Rosari...*, tots ells de llocs situats en la parròquia elxana del Salvador⁴ —llevat, lògicament, dels relatius a poblacions—, en podem destacar de diversos tipus.

-
- (2) «Yo no sé escribir para el público, y mucho menos un artículo literario (...) ¿Un artículo literario? Cualquiera lo inventa. Si se tratara de explicar un tema histórico, local, pues echa uno mano de cualquier viejo papelote y pronto sale uno del paso». Pere IBARRA I RUIZ. «La mona». *El Bou*. Elx, 21 d'abril de 1895.
 - (3) *Cuentos*. Elx. Col. «Illice», núm. 3, 1921 Els altres relats que acompanyaven el conte de Pere Ibarra eren els titulats *El menaoret*, d'A. Serrano. *El tío Tofolet*, de P. Pastor. *Una caza frustrada*, de J.J. Carbonell. *Cuando el amor rie*, de A. Rodríguez. I *Poema pastoril*, de R. Lozano.
 - (4) Topònims d'una altra parròquia d'Elx, la de Santa Maria, poden veure's en J. CASTAÑO GARCIA. «Alguns topònims il·licitans en documentació del segle XVIII». *Actes del Xè. Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica (Ier. d'Onomàstica valenciana)*. València, 1985, pp. 83-90. Hem d'indicar que les petites variacions dialectals existents en el conte —pèrdua de la 'd' intervocàlica a final de paraula, vacil·lacions en l'ús de la 'c' i la 's' davant 'e'. 'i', inseguretats en la 's' i en la 'ss', etc.— han estat esmenades sistemàticament per considerar-les poc significatives per a l'estudi que ens ocupa.

III.1.— Poblacions

Alacant. Elx.

III.2.— Carrers i places⁵.

Hem de dir que una gran part dels carrers i places citades en el conte han mantigut el seu nom o bé l'han recuperat en els recents canvis de denominació realitzats a partir del 1979 per l'Ajuntament de la ciutat. D'aquí que siga relativament senzill identificar els llocs esmentats per Ibarra en el plànol actual d'Elx.

Plaça de Baix. Plaça major d'Elx on es troba l'edifici de l'Ajuntament de la ciutat. El topònim de *Baix* apareix en contrast amb la plaça de Dalt, antiga plaça major de la vila murada medieval, per trobar-se 'baix' de la muralla que envoltava dita vila. D'altra banda, abans de denominar-se plaça de Baix, també es digué plaça Nova, en contrast amb la plaça Vella o de Dalt.

Carrer de la Mare de Déu dels Desemparats. Carrer que prengué el seu nom de l'ermita de la citada advocació existent en aquest carrer, prop de la plaça de Baix.

Carrer dels Arbres. Carrer situat a la part de darrere dels antics convent de l'Encarnació i Hospital de la Caritat. Per això també és conegut com a carrer de l'Hospital, nom que ha recuperat recentment. Indicarem que existí un altre carrer dels Arbres creat, anys després, en el barri construït prop del Pont Nou.

Carrer de l'Àngel. Carrer-fita que separava els barris cristians del Salvador i de sant Jordi de la Morerja o Raval musulmà. Aquest sentit de frontera, detectat per diversos investigadors⁶, queda reflectit tant en el nom del carrer com en el seu traçat recte que talla en perpendicular els carrers Solars, Nou, Filet de Fora, Barri Conrado, i altres que condueixen fins a l'esmentat Raval.

Carrer Solars. Carrer que va des de l'església del Salvador fins el carrer de l'Àngel. El seu nom prové dels nombrosos solars preparats per a la construcció d'habitatges que foren ofertats pel Consell municipal als segles XV i XVI perquè s'hi edificàs el barri del Salvador.

Carrer de sant Miquel. Carrer que va des del de Solars, prop de la plaça del Salvador, fins la Porta d'Oriola o eixida de la població cap al sud.

Porta d'Oriola. Carrer d'eixida de la ciutat cap a l'antic camí d'Oriola. Aquesta eixida —un portal fet en els murs que protegien la vila— fou millorada al segle XVIII amb la construcció del Pont Vell sobre el riu. Cal tenir en compte la importància que tenia el pas cap a Oriola ja que aquesta ciutat, a banda de ser cap de governació, era també cap del bisbat.

Carrer de sant Jordi. Nom que fa referència a l'antiga Poble de sant Jordi o Raval cristià. Aquest petit barri té els seus orígens en la primera entrada en la ciutat musulmana d'Elx per part dels castellans a partir del 1243, data de les capitulacions d'Alcaraz⁷.

Carrer del Comissari. Carrer que continua al de la Mare de Déu dels Desemparats fins el carrer de sant Miquel. No hem trobat cap referència a l'origen d'aquest topònim, que encara es conserva.

Baixadeta i replaceta de les Barques. Petita plaça situada prop de la Porta d'Oriola. El seu nom sembla referir-se al lloc de reunió de les barques en què, improbablement, es podia navegar pel riu Vinalopó. Tanmateix, alguns investigadors⁸ han vist en aquest topònim una clara referència a les dones públiques que ocupaven el bordell il·licitat situat en aquesta replaça en l'època medieval i d'on fou traslladat a la Costera de Bonús, prop de l'esmentat Pont Vell.

(5) Algunes explicacions als topònims dels carrers i places d'Elx poden trobar-se en A. RAMOS FOLQUÉS. *Historia de Elche*, pp. 543-622.

(6) A. RAMOS FOLQUÉS, *Op. cit.*, p. 554. També Vicente GOZALVEZ PEREZ, *La ciudad de Elche*. València. Departament de Geografia de la Universitat de València, 1976, p. 37

(7) V. GOZALVEZ PEREZ. *Op. cit.*, p. 34.

(8) A. RAMOS FOLQUÉS. *Op. cit.*, p. 601.

Carreró o raconet de l'Evarista. Carrer estretet en forma d'angle recte que, encara actualment, comunica la plaça del Salvador i el carrer de sant Miquel. El topònim sembla referir-se al nom d'alguna de les seues veïnes. Hem d'assenyalar, incidint en aquesta suposició, que l'historiador il·licità Alejandro Ramos, cita el carrer com el de D.ª Evarista⁹.

Replaceta del Salvador. Plaça que encara existeix davant la porta major de l'església d'igual nom.

Carrer del Salvador. Carrer recte que des del carrer de la Troneta mena fins la plaça del Salvador.

Carrer de la Troneta. Continuació del carrer dels Arbres. El seu nom prové de la Troneta o lloc que es subhastaven les aigües de reg de la Séquia Major d'Elx.

Carrer del Poco Trigo. Carrer existent a llevant de l'església del Salvador i que arriba fins el carrer dels Arbres. Encara que no hem trobat cap referència que ens explique aquest topònim, hem d'indicar l'existència d'un malnom il·licità dit *Poco Trigo*¹⁰ que, potser, tinga alguna relació amb aquest carrer.

III.3.— Esglésies i ermites.

A banda de l'església del Salvador, en el conte se citen dues ermites¹¹:

Ermita —hermita, escriu sempre Ibarra— *dels Àngels o de l'Aurora.* Oratori construït en el carrer de l'Àngel i on es venerava la imatge de la Divina Aurora o Mare de Déu dels Àngels.

Ermita dels Desemparats. Capella dedicada a la Mare de Déu dels Desemparats, situada en el carrer d'aqueix nom, i lloc on eren portats els condemnats a mort per a rebre els últims sacraments.

III.4.— Botigues i forns.

Altres llocs citats per Ibarra serien les botigues i els forns on paraven els resadors de *El Rosari*... Alguns d'aquests llocs prenen el nom d'algun topònim pròxim a la seua ubicació:

Botigueta de l'Aurora, tenda de l'Àngel, tenda i forn de la Porta Oriola.

Altres eren nomenats segons el malnom del seu propietari:

Forn de les valencianes, coveta del Ciri, tenda del tort l'alicantí, forn del tio Ximo.

Per últim, citarem les cases referides per Ibarra a partir del nom o cognom del seu propietari: *Ca don Andrés Tarí, ca don Manuel Pomares, ca Peral.*

IV. ANTROPONÍMIA.

Un altre element utilitzat per Pere Ibarra per tal de fixar i donar popularitat i versemblança al seu relat, és l'ús de noms, cognoms i malnoms coneguts a Elx.

IV.1.— Noms i cognoms.

El tio Tomás Verdú, don Andrés Tarí, 'Ripoll Hermanos', don Juan Urban, don Pau Belda, don Jesualdo, Quico Ruiz, don Matias.

IV.2.— Malnoms¹².

El Blanco, el tort l'alicantí, el tio Ximo, el tio Santets, el tio Blaiet, el Sentanero, el tio Molina, Rastoll, el tio Perot, Llenca, Miguelico el de la sal, Pobrea, el Maestrico, Bocaferro, el tio Jesús

(9) A. RAMOS FOLQUÉS. *Op. cit.*, p. 567.

(10) Vid. J. CASTAÑO i GARCIA. «Una classificació dels malnoms il·licitans». *La Rella*. Baix Vinalopó, núm. 2. 1985, pp. 47-60.

(11) Podeu trobar una descripció i breu història d'aquestes i altres ermites d'Elx en P. IBARRA I RUIZ. *Historia de Elche*. Alacant, Imp. V. Botella, 1895. Ed. facsímil cit., pp. 98-102 i 145-152.

(12) Cf. J. CASTAÑO i GARCIA. «Una classificació...».

el de la bocina, el Mestre, el tio Nene, Gardano, Cagannereta, el tio Ploron, els Salitreros, Marroch, el Comino, el tio Baseres, el Caragolet, Gatillo, el tio Xaramita, el Furgó, el Esparteret, el Roig de Bru, Mergelina, Frasquito el Pavo, Piplo, Corbellot, el Xato del Plater.

IV.3.— Noms de sants.

Finalment, citarem els sants i les advocacions de Crist i la Mare de Déu que apareixen en *El Rosari...*

Sant Jordi, sant Roch, patró del gremi dels corders; *Santocristo de les faldetes*, imatge del Crist de Zalamea que encara és venerada a l'església de sant Josep d'Elx i que presenta un vel roig que cobreix la cintura de la figura; *sants Crispí i Crispiniano*, patrons del gremi de sabaters, *Mare de Déu dels Àngels*, patrona del gremi dels obrers, *Mare de Déu dels Desemparats, sent Salvador*.

V. CONCLUSIONS.

De tot allò que hem vist, podem concloure que el text de Pere Ibarra, excepcional dins de la seua obra i poc conegut fins ara, resulta de gran interès. En el conte es determina perfectament el barri elxà del Salvador i tots els seus carrers, racons i replaces. I encara que, per fortuna, la major part d'aquests llocs han recuperat el seu nom primitiu, en altres casos —com les ermites i capelles que desaparegueren en el segle XIX—, la narració ens resulta inestimable a l'hora d'identificar-los i localitzar-los.

D'altra banda, de les referències onomàstiques existents podem traure diverses observacions. Per exemple, la gradual castellanització dels noms propis de la burgesia local. O, també, la utilització de nombrosos renoms. Dins d'aquest apartat fariem notar l'aparició de partícules introductòries en els esmentats renoms: el proclític *ca*, en el cas de noms de casa, i articles determinats i/o la paraula *tio*, en els malnoms personals¹³.

És prou clara, al nostre parer, la importància d'aquest petit conte. El recurs literari de fixació de llocs i personatges mitjançant noms reals i coneguts, a banda de donar popularitat a la narració, converteix aquest tipus de liteartura costumista —i *El Rosari...* no n'és una excepció— en una bona font per a l'estudi de l'onomàstica i la toponímia dels nostres pobles.

(13) Cf. Enric MOREU-REY. *Renoms, motius, malnoms i noms de casa*. Barcelona, Ed. Millà, col. «Llengua viva», núm. 4, 1981, pp. 31-33.